

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԵՏՈՒԹՅԱՆ,
ՄՇԱԿՈՒՅՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ
ՆԵՐԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՅԱՆԻ ԵՐԻՏԱՎԱՐԴ
ԳԵՏՆԵԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԵՍՆԱԿՐՈՒԹՅՈՒՆ (ԱՆԿՈՒՄ)

ԵՐԵՎԱՆԻ
ԳԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍՏՐԱԿ

«ՉԱՆԳԵՉՈՒԹՅՈՒՆ»
ԳՆԱԶԱՐՄԱՆ ԵՎ ԳԵՏՆԵԿԱՆՆԵՐԻ
ԿՈՄՔԵՆԱՏ» ՓԲԸ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱՆ

**SCIENTIFIC
ARTSAKH**

**НАУЧНЫЙ
АРЦАХ**

№ 2(3), 2019

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.ysu.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱԿՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ
SCIENTIFIC ARTSAKH
НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 2(3), 2019

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, приемлемых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (ВАК РА).

ԱԵԳՄՍ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2019

Տպագրվում է Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Համարը հրատարակության է երաշխավորել «Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհուրդը

**Նվիրվում է Երևանի պետական համալսարանի
հիմնադրման 100-ամյակին**

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Նախագահ՝ Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեմինա ՍԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ

Անդամներ՝

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Հրանտ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Վահրամ ԲԱՆԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Խաչիկ ԳԱԼՍՏՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Վլադիսլավ ԳՐՈՒԶԴԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
Գևորգ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արման ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Մարեկ ԺԵՅՄՈ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
Վալենտինա ԼԱՊԱՆԿՎԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
Օտտո ԼՈՒԻՏՏԵՐՅԱՆԴՏ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Համբուրգ, Գերմանիա)
Ռուզաննա ՀԱՎՈՐՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Մուշեղ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Գագիկ ՂԱԶԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Աշոտ ՍԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Էդիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Կարեն ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Մաքսիմ ՎԱՍԿՈՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
Գարիկ ԶԵՌՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Տիգրան ԶՈՂԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 2(3), 2019, Երևան, ԱԵԳՄՄ հրատ., 2019, 472 էջ:

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2019թ. 2-րդ համարում տեղ են գտել հասարակական գիտությունների արդի հիմնախնդիրների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետությունը, Արցախի Հանրապետությունը, Գերմանիան, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը, Լեհաստանը, Հարավային Օսեթիան, Ռուսաստանի Դաշնությունը և Ուկրաինան ներկայացնող մոտ հինգ տասնյակ անվանի ու երիտասարդ գիտնականների աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում զետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2019թ. սեպտեմբերի 12-15-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Հայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» միջազգային երիտասարդական 4-րդ գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

*Dedicated to the 100th Anniversary
of Yerevan State University*

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Ph.D in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: Tehmina MARUTYAN, Ph.D in Philology, Associate Professor

Members:

Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor

Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor

David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor

Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor

Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor

Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Associate Professor

Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor

Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)

Julieta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ruzanna HAKOBYAN, Doctor of Law, Associate Professor

Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Moushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor

Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)

Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)

Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor

Karen NERSISYAN, Ph.D in Economic Sciences, Associate Professor

Hayk SARGSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economic Sciences, Professor

Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)

Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Associate Professor

Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Scientific Artsakh, № 2(3), 2019, Yerevan, UYSSA publ., 2019, 472 pages.

The second issue of «Scientific Artsakh» journal 2019 comprises the scientific works of approximately 50 prominent and young scientists from Armenia, Artsakh, Germany, Islamic Republic of Iran, Poland, South Ossetia, Russia and Ukraine on the topical issues of social sciences.

The publication also contains the best scientific articles of the 4th international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 12-15, 2019 in Stepanakert

Издаётся решением учёного совета Ереванского государственного университета

Номер рекомендован к публикации редакционным советом журнала «Научный Арцах»

*Посвящается 100-летию основания
Ереванского государственного университета*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Ариун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор

Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор

Рузанна АКОПЯН, доктор юридических наук, доцент

Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор

Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент

Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор

Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)

Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, доцент

Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)

Джультетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор

Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор

Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, доцент

Марек ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)

Гагик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор

Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор

Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор

Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)

Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)

Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор

Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор

Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент

Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор

Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор

Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Научный Арцах, № 2(3), 2019, Ереван, Изд. ОМУСА, 2019, 472 страниц.

В втором номере 2019 г. журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы выдающихся и молодых ученых из Армении, Арцаха, Германии, Исламской Республики Иран, Польши, Южной Осетии, России и Украины, исследующие актуальные вопросы общественных наук.

В издании размещены также лучшие научные статьи 4-ой международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее Армянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 12-15 сентября 2019 года в Степанакерте.

**ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, LITERATURE STUDY,
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ**

Հասմիկ Հովսեփյան. Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը Բագրատունիների հայոց թագավորության մասին.....355

Hasmik Hovsepyan. Grigor Magistros' Letters on the Armenian Kingdom of the Bagratids
Асмик Овсеян. Письма Григора Магистроса об армянском царстве Багратидов

Աննա Սարգսյան. Մտավորականության նկարագիրը Չապել Եսայանի «Հոգիս աքսորյալ» վիպակում.....368

Anna Sargsyan. Description of the Intelligentsia in the Novel "My Soul in Exile" by Zapel Yesayan

Анна Саргсян. Образ интеллигенции в повести Запел Есаян "Моя душа в изгнании"

**ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
HISTORY, ORIENTAL STUDIES
ИСТОРИЯ, ВОСТОКОВЕДЕНИЕ**

Իրինա Հայուկ. Ուկրաինայի հայերի մշակութային ժառանգության արդիականացման խնդիրները. իրադարձություններ և մարդիկ.....379

Irina Hayuk. The Problems of Actualization of the Cultural Heritage of the Armenians of Ukraine: Persons and Events

Ирина Гаюк. Проблемы актуализации культурного наследия армян Украины: события и люди

Աշխեն Հովսեփյան. Պակիստան-ադրբեջան ռազմական համագործակցությունը և Հնդկաստանի դիրքորոշումը.....394

Ashkhen Hovsepyan. Pakistan-azerbaijan Military Cooperation and India's Decision

Ашхен Овсеян. Военное сотрудничество Пакистана и Азербайджана и позиция Индии

Գայանե Շաբունց. Վերաբնակեցման խնդիրների կարգավորման ուղիները Արցախի Քաշաթաղի շրջանի հարավում (Բարկուշատ գյուղի օրինակով). գիտագործնական վերլուծություն.....401

Gayane Shabunts. Ways to Resolve Resettlement Problems in the South of Artsakh-Kashatag Region (Following the Example of the Village of Barkushat). Scientific and Practical Analysis

Гаяне Шабунц. Пути разрешения проблем заселения юга Кашатагского района Арцаха (по примеру села Баркушат). научно-практический анализ

Չբիգնև Շմուրլո. Հայկական մշակույթի հետկերպարները Լեհաստանի Էլբլոնգ քաղաքի հանրային տարածքում.....407

Zbigniew Shmurlo. Armenian Culture of Post-image in the Public Space of the Polish City Elblag

Збигнев Шмурло. Послеобразы армянской культуры в общественном пространстве польского города Эльблонг

**ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, LITERATURE STUDY
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ**

**ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԹՂԹԵՐԸ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻՆԵՐԻ ՀԱՅՈՑ
ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ***

ՀԱՍՄԻԿ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

*ՀՀ Արմավիրի մարզի «Արտաշարի միջնակարգ դպրոց» ՊՈԱԿ,
Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄ-ի, հայ հին և միջնադարյան գրականության և նրա
դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի ասպիրանտ,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
hasmik.hovsepyan.1991@mail.ru*

Հետապոտության նպատակը Բագրատունիների հայոց պետականության կործանման պատճառների բացահայտումն ու հիմնավորումն է՝ ըստ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերի:

Հետապոտության խնդիրն է վերլուծելով Գրիգոր Մագիստրոսի՝ Անիի պետականության վերջին շրջանի պատմական իրադարձությունների գնահատության տեսակետից արժեքավոր թղթերը՝ ներկայացնել վերջինիս՝ քաղաքական ներքին ու արտաքին հակասությունների վերաբերյալ ուշագրավ մեկնաբանությունները:

Հետապոտությունն իրականացրել ենք հետևյալ մեթոդների միջոցով՝ համեմատություն, վերլուծություն (անալիզ), վերացարկում, համադրություն (սինթեզ), դեդուկցիա:

Հետապոտության արդյունքում հանգել ենք հետևյալ եզրակացությանը. ըստ Գրիգոր Մագիստրոսի նամակների՝ Անիի պետականության կործանման պատճառը Գագիկ Երկրորդի անփորձ լինելն էր, Վեստ Սարգսի՝ կենտրոնաձիգ պետությանը չենթարկելու հանգամանքը: Չնայած Վեստ Սարգսի բացահայտ դավադիր քայլերին՝ դյուրահավատ արքան շարունակում էր վստահել նրան՝ այդպիսով բռնելով կործանման ուղին և փոխարենը հալածական վերաբերմունք էր դրսևորում Պահլավունի իշխանի նկատմամբ, որը, Վեստ Սարգսի դեմ դուրս գալով, կանխել էր վերջինիս կողմից հայոց գահին տիրանալը՝ թագավորեցնելով Գագիկ Երկրորդին:

Հիմնաբառեր՝ Բագրատունիների հայոց պետականություն, Գագիկ Երկրորդ, Գրիգոր Մագիստրոս, պատմական թղթեր, Վեստ Սարգսի, դավաճանություն, հալածանքներ, նվաճված պետականություն:

Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունին Բագրատունիների հայոց թագավորության վերջին շրջանի իրականության ժամանակակիցներից, կերտողներից ու ապա նվաճված պետականության անմիջական վերապրողներից է: Գիտական աշխարհին հայտնի է իր բազմամտով թղթերով, որոնք ֆրանսիացի անվանի հայագետ Վիկտոր

---

* Հոդվածը ներկայացվել է 28.09.2019թ., գրախոսվել՝ 12.11.2019թ., տպագրության ընդունվել՝ 12.12.2019թ.:

Լանգրուան համարում է Էպիստոյար ժանրի բացառիկ դրսևորումներ⁵⁴⁵: ԺԱ դարի այս մտավորականից հայտնի են նաև «Տաղասացութիւն ներիուն առն Գրիգորի Մագիստրոսի ուղղափառ իշխանի» չափածո ստեղծագործությունը և «Քերականութեան մեկնութիւն» աշխատությունը⁵⁴⁶: Այս ստեղծագործությունների ընդօրինակություններից պահպանվել են Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագիր մատյաններում (98, 739, 874, 1138, 1638, 1715, 1739, 1740, 1741, 1742, 1744, 1748, 1752, 1764, 1797, 1805, 1813, 1837, 2079, 3062, 3068, 3130, 3172, 3293, 3860, 3914, 3917, 4207, 4232, 4330, 4337, 4424, 4669⁵⁴⁷, 5066, 5205, 5997, 6009, 6045, 6331, 6346, 6485, 6562, 6734, 6897, 6988, 7257, 7581 8312, 9827, 10182⁵⁴⁸, 10485, 10982⁵⁴⁹):

Մեր ուսումնասիրության նյութը Մագիստրոսի՝ պատմական բովանդակություն ունեցող թղթերն են, որոնցում վերջինս ներկայանում է քաղաքական խնդիրների ընկալումների յուրովի տրամաբանությամբ, ներքին ու արտաքին հակասությունների ուշագրավ գնահատություններով: Ընդ որում, ԺԱ դարի պատմաքաղաքական դրվագների և դրանց շուրջ ստեղծված իրողությունների ու հարաբերությունների բարդ համակարգն արտացոլող մագիստրոսյան թղթերը կարելի է դիտարկել ժամանակագրական վերլուծության համատեքստում: Այսպես՝ հետաքրքրական փաստեր և ճանաչողական արժեք ունեցող պատմական հարցերին անդրադարձող նամակներում երեք հիմնական խմբով կարելի է ենթակարգել. ա) թղթեր, որոնք գրվել են Գագիկ 2-րդի գահակալությունից առաջ՝ Յովհաննես Սմբատի և Աշոտի գահակալության շրջանում («Առ տեր Պետրոս, ի ժամանակի խուժան յառնելոյ ի քաղաքին, ի վերայ Նորա. բան միսիթարական եւ հարցումն Անանիայի գրոց Շիրակայնոյն, զոր մեծ Քննիկոն անուանեն», «Առ հոգեւոր տերն Պետրոս կաթողիկոս ի ժամանակին, յորում ի կապանաց իւրոց վերստին յաջորդեաց յաթոռ իւր, խնդրեալ ի Գրիգորէ զգիր սրբոյն Եփրեմի Յաւատոցն, զոր ընթեռնոյր մինչ ի բանտին եր»), բ) թղթեր, որոնք գրվել են Գագիկ 2-րդի գահակալության ընթացքում («Պատասխանի

⁵⁴⁵ Տե՛ս **Դրուխանյան Ա.**, Հայ միջնադարյան գրականության հիմնական ուղղություններն ու ժանրերը, (ուսումնական ձեռնարկ), Ե., 2012թ., էջ 37:

⁵⁴⁶ «Տաղասացութիւնը...» լույս է տեսել 1825 թ. Կոստանդնուպոլսում, իսկ 1868-ին տպագրվել Վենետիկում «Տաղասացութիւնք Գրիգորի Մագիստրոսի Պահլաունույ» վերնագրով: Իսկ ինչ վերաբերում է «Քերականութեան մեկնութիւն» աշխատությանը, դրան անդրադարձել է Նիկողայոս Ադոնցն իր հայերենագիտական ուսումնասիրություններում: 13-րդ դարի պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին մեզ հայտնում է, որ Մագիստրոսն այս աշխատությունը գրել է որդու՝ Գրիգոր Վկայասերի խնդրանքով, մեջբերելով. «Ապա աշխարհս Հայոց ժողովեալի մի վայր՝ կացուցին հայրապետ զտեր Վահրամ զոր անուանեցին Գրիգորիս. զորդին Գրիգորի Մագիստրոսի՝ ի քաղաքէն Բջնոյ, զթոռն Վասակայ մարտիրոսի, զայր իմաստուն և առաքինի: Սա խնդրեաց յիւրմէ մեկնել զարուեստն քերականի, զի էր նա իմաստասեր. և մեկնեաց զնա արուեստաւոր բանիս» (Կիրակոս Վարդապետ Գանձակեցի, Համառոտ պատմութիւն ի սրբոյն Գրիգորէ ցաւորս իւր լուսաբանեալ, Վենետիկ, 1865, էջ 54): Ն. Ադոնցը նշում է, որ «Գրիգորի՝ մեծ հեղինակություն վայելող քերականական երկասիրությունը հետագայում դուրս է մղվել դարոցից և առհասարակ գործածությունից Յովհաննեսի ավելի հանգամանալից բանաբարով, որը լույս է ընծայվել 1923 թ.: Դրանով է բացատրվում Մագիստրոսի գործի համեմատաբար հազվադեպ լինելը» (Նիկողայոս Ադոնց, Երկեր հինգ հատորով, հատոր Գ, Երևան, 2008, էջ LX):

⁵⁴⁷ Ցուցակձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հատորԱ/ կազմեցին՝ Օ. Եգանյան, Ա.Չեյթունյան, Փ.Անթաթյան/ ներածությունը՝ Օ.Եգանյանի, խմբագրությամբ՝ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մնացականյանի, Երևան, 1965:

⁵⁴⁸ Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հատոր Բ/ կազմեցին՝ Օ. Եգանյան, Ա.Չեյթունյան, Փ. Անթաթյան/ ցանկերը և համեմատական տախտակները՝ Օ. Եգանյանի, խմբագրությամբ՝ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մնացականյանի, Երևան, 1970:

⁵⁴⁹ Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հատոր Գ/ կազմեց՝ Ա. Մալխասեան, խմբագրությամբ՝ Ա. Տեր-Ստեփանեանի, Երևան, 2007:

Սարգիս վարդապետի եւ ողբ ի վերայ Արամեանս Լահանգի», «Պատասխանի Սարգսի վարդապետին», «Ան վարդապետն Սարգիս ի ժամանակի հալածանաց զոտաց ի մայրաքաղաքն Անի», «Ան որդին Աշոտի պատասխանի, մինչ զօրէն իւր գրեր բանս կեղերջականս»), գ) թղթեր, որոնք գրվել են Գագիկ 2-րդի գահակալությունից հետո («Պատասխանի կաթողիկոսին յաղագս Գագկայ, որ ասեր թէ խորհին կորուսանել զքեզ», «Ան վարդապետն Սարգիս», «Պատասխանի թղթոյն Գագկայ որդւոյն Աշոտոյ, եկեալ վասն ոչինչ իրաց վայրապար զկնի կրօնաւորաց սակս պարտուց ինչ նոցա ի գաւառէն Տարօնոյ»): Խնդրո առարկա թղթերը եղել են Լահ Կատմաբան Կարեն Մաթևոսյանի ուշադրության կենտրոնում: Վերջինս «Անիի ազնվականության պատմությունից կամ երեք Գրիգոր Մագիստրոս» գրքում ներկայացրել է կաթողիկոսական աթոռի անցումը Պահլավունիներին, Բագրատունյաց թագավորության ճզնաժամը, Պետրոս կաթողիկոսի գործունեությունը, Պահլավունիների և կաթողիկոսի հարաբերությունները, Գրիգոր Բջնեցու գործունեությունը մինչև մագիստրոսության արժանանալը, Գագիկ 2-րդին թագադրելը և մագիստրոսի կոչում ստանալը, Վահրամ Պահլավունու մահը, կաթողիկոսության հեռացումն Անիից, ժամանակի վախճանաբանական կանխատեսումները և Գրիգոր Մագիստրոսի ծրագիրը⁵⁵⁰:

Լամակներում Մագիստրոսի հիմնական թղթակիցներն են Գագիկ արքան, Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսը, Սարգիս Անեցի վարդապետը: Եշենք Լահ, որ պատմաբան Կարեն Մաթևոսյանը Սարգիս վարդապետին ուղղված հինգ թղթերին՝ ԺԸ, ԺԹ, Ի, ԻԱ, ԻԲ, անդրադարձել է Լահ իր «Անի. եկեղեցական կյանքը և ձեռագրական ժառանգությունը» աշխատության մեջ: Վերջինս կարևորում է այդ թղթերը Սարգիս վարդապետի կենսագրության, հեղինակության, գիտական և ուսումնական հմտության վերաբերյալ կարևոր նյութեր պարունակելու տեսակետից⁵⁵¹:

Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունին Պետրոս կաթողիկոսի հետ «կապուած էր առանձին իմ սիրով և յարգանքով»⁵⁵², և նրա հետ Լամակագրական կապի մեջ է եղել Լահ այն իրադարձությունների ընթացքում, երբ Յովհաննես Սմբատի և Պետրոս Ա-ի հարաբերությունները սրվել են, ինչպես Սմբատ պատմիչն է ասում, «վասն զի թագաւորն և ամենայն Լահարարքն ոչ լսէին նմա, զինչ և խօսէր ընդ Լոսա վասն պատուիրանացն Աստուծոյ...»⁵⁵³, որի հետևանքով «Ի ԼԶԶ (1037) թվին Յայոց զայրացել տէր Պետրոս կաթողիկոսն յԱնի ի Յովանես թագաւորէն եւ յիշխանացն եւ զնացեալ ի Վասպուրական գաւառ եւ եկաց Դ (4) ամ ի Ձորաւանս Սալնապատի, զոր շինեալ էր տէր Լերսեսի: Եւ ապա խաբանօք յուղարկեալ տարան յԱնի եւ եղին յարգելանի»⁵⁵⁴, և նրա փոխարեն կաթողիկոս «Լստուցին» Սանահինի հայր Դեոսկորոսին «առանց ժողովոյ եպիսկոպոսաց և քահանայից. և ոչ ոք էր որ ընդունէր զնա, և ոչ քարոզեցաւ անուն նորա ի սուրբ եկեղեցի ընդ այլ հայրապետսն, վասն զի ամենեքեան անարժան համարեցան զնա»⁵⁵⁵, արդյունքում ինչպես կարողում ենք Սամվել Անեցու ժամանակագրության մեջ, սաստիկ բարկացան բոլոր եկեղեցականները «եւ ոչ յինէր խաղաղութիւն մինչեւ եկեալ Աղուանից կաթողիկոսն համոզեաց զնոսա ի խաղաղութիւն մեծաւ աղաչանօք հանեալ զԱր Պետրոս ի

⁵⁵⁰ **Մաթևոսյան Կ.**, Անիի ազնվականության պատմությունից կամ երեք Գրիգոր Մագիստրոս, Երևան, 2015, էջ 36-83:

⁵⁵¹ Տե՛ս **Մաթևոսյան Կ.**, Անի. եկեղեցական կյանքը և ձեռագրական ժառանգությունը, Ս. Էջմիածին, 1997, էջ 330-335:

⁵⁵² Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, բնագիրն յառաջաբանով և ծանօթագրություններով առաջին անգամ ի լոյս ընծայեց Կ.Կոստանեանց, Աղէքսանդրապօլ, 1910, էջ 285-286:

⁵⁵³ **Սմբատ Սպարապետ**, Մատենագրութիւնք Լահնեաց, Վենետիկ, 1956, էջ 31:

⁵⁵⁴ **Սամուէլ Անեցի և շարունակողներ**, ժամանակագրութիւն, Երևան, 2014, էջ 185:

⁵⁵⁵ **Սմբատ Սպարապետ**, Մատենագրութիւնք Լահնեաց, էջ 32:

բանդէն եւ յուղարկեալ գԴեոսկորոս ի վանս իւր»⁵⁵⁶: Սմբատ պատմիչը ուղարկվել բառի փոխարեն գործածում է արտաքսվել բառը. «...իսկ զանօրինեալ եպիսկոպոսապետն Դեոսկորոս մեծաւ նախատանօք արտաքսեալ, սուգ մեծ հասուցին նմա»⁵⁵⁷, պատճառը Դեոսկորոսի անչափ ամոթալի արարքներն էին, Մատթեոս Ուռհայեցին այս մասին գրում է, որ նա հանդգնություն ունեցավ կամայականորեն բազմաթիվ անարժանների եպիսկոպոս ձեռնադրել, առաջ քաշել բոլոր նրանց, ովքեր գործած բացահայտ հանցանքների պատճառով նախկին հայրապետների կողմից մերժված էին այթոռից, հայոց աշխարհի եպիսկոպոսներն ու վարդապետները նզովեցին թագավորին և բոլոր հայոց նախարարներին ելեղեցու ներսում ստեղծված հակառակության համար⁵⁵⁸: Այս պայմաններում «...Գրիգոր Բջնեցին միջնորդի դեր ստանձնեց հայ իշխանների ու խռովյալ հայրապետի միջև, Պետրոսը մեղմացավ և իշխաններին թույլ տվեց հորդորներով խորտակեն իր անդրդվելիության դարպասները, մոտենան իր բարկության անմատույց բարձունքին և դեսպանախոսության ճոպան նետեն իր անձկության տապանը»⁵⁵⁹: 1038-ին Պետրոս կաթողիկոսը վերահաստատվում է կաթողիկոսական աթոռին, իսկ Սանահինի վանքի առաջնորդ, գիտնական Դեոսկորոսին «...շուտով ձգեցին, երկու կողմանէ ալ տհաս ընտրութեամբ եւ հաւանութեամբ, յորմէ սրտցաւութիւն և մահ պատճառեցաւ Դեոսկորեայ»⁵⁶⁰: Վարդան Արևելցին, որը չի անդրադարձել դեպքի մանրամասներին, Դեոսկորոսի հանդեպ իր գնահատությունների մեջ միայն ընդգծված համակրանք ունի, իր պատմության մեջ գրում է, որ երբ Աղվանքի Յովսեփ կաթողիկոսի միջամտությամբ Պետրոս հայրապետը հաստատվում է իր աթոռին, «...Դիոսկորոսը՝ առաքինի և սուրբ այդ մարդը, վերադարձավ իր վանքը»⁵⁶¹:

«Առ տեր Պետրոս, ի ժամանակի խուժան յառնելոյ ի քաղաքին, ի վերայ նորա. բան միսիթարական եւ հարցումն Անանիայի գրոց Շիրակայնոյն, զոր մեծ Զննիկոն անուանեն» թղթում (թուղթ Բ)բացի այն, որ Գրիգոր Մագիստրոսը Պետրոս կաթողիկոսին իր մտահոգությունն է հայտնում, որ Անանիա Շիրակացու գրվածքները, որոնք «բազում աշխատութեամբ» և «յածաշու խոնջմամբ» հաւաքել էր զանազան և «յոքնաբեղուն» մատյաններից, անուշադրության են մատնվել և առաջ է քաշում դրանց գիտական ըմբռնման և գնահատության հարցը, նա նաև իր միսիթարական խոսքն է ուղղում կաթողիկոսին՝ նրա անվան շուրջ ծագած հասարակական դժգոհությունների առիթով՝ դա կապելով արամյան անմտության հետ. «զի Արամեան անմտութիւն զայս ոչ մի անգամ կամ երկիցս բայց եւ բազում անգամ յամառեալք...»⁵⁶² և հիշեցնում է, որ Գրիգոր Լուսավորչին, Յովներոսին, Դենսթենեսին, Ողիսևսին նույնպես հալածել են, Պլատոնը «ի Սիկիլիայ վաճառեալ»⁵⁶³, Սոկրատեսը մեռել է «սակս համբակացն դիտողութեան եւ ի կատական հեզնաբանութիւնսն»⁵⁶⁴:

Թղթում Մագիստրոսն ընդգծում է կաթողիկոսի արժանիքները, արդար ու ողջախոհ լինելը և քաջալերում է, որ ստեղծված «տկար» դրությունը նրա նման վսեմ մարդուն միայն ու միայն առավել կզօրացնի.«... քանզի յորժամ տկարանամք, յայնժամ զօրանամք.եւ հոգին ի թիկունս հասանէ տկարութեան մերում. քանզի որ զփորձ առեալն է, կարող է փորձաւորացն օգնական լինել»⁵⁶⁵:

⁵⁵⁶ Նույն տեղում:

⁵⁵⁷ Նույն տեղում, էջ 32-33:

⁵⁵⁸ **Մատթեոս Ուռհայեցի**, ժամանակագրություն, Երևան, 1973, էջ 51-52:

⁵⁵⁹ **Գրիգորյան Վ.**, Դար կորստյան, Երևան, 1985, էջ 83:

⁵⁶⁰ Շնորհայի և պարագայ իւր, գրեաց Յ. Ղևոնդ Մ. Ալիշան, Վենետիկ, 1873, էջ 132:

⁵⁶¹ **Վարդան Արևելցի**, Տիեզերական պատմություն, Երևան, 2001, էջ 140:

⁵⁶² Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, էջ 6:

⁵⁶³ Նույն տեղում, էջ 5:

⁵⁶⁴ Նույն տեղում:

⁵⁶⁵ Նույն տեղում, էջ 7:

Պետրոս կաթողիկոսին ուղղված Ա թուղթը, որն ունի հետևյալ խորագիրը՝ «Առ հոգեւոր տէրն Պետրոս կաթողիկոս ի ժամանակին, յորում ի կապանաց իւրոց վերստին յաջորդեաց յաթոռ իւր, ինկորեալ ի Գրիգորէ զգիր սրբոյն Եփրեմի Զաւատոցն, զոր ընթեմնոյր մինչ ի բանտին էր», գրվել է այն ժամանակ, երբ կաթողիկոսն արդեն ազատ էր արձակվել, վերանշանակվել աթոռին և Մագիստրոսից խնդրել Սուրբ Եփրեմի գիրքը, որն ընթերցել էր բանտում եղած ժամանակ: Նամակում չկան մանրամասներ կաթողիկոսի բանտարկության, ապա վերստին աթոռին նշանակվելու մասին: Այստեղ կա ստեղծված իրադարձությունների վերաբերյալ Մագիստրոսի վերաբերմունքը: Նա խորին ակնածանքով է դիմում կաթողիկոսին, գնահատում նրա՝ հավատի մեջ հաստատուն լինելը, բանտարկության ու միայնության մեջ միայն ու միայն հավատին ապավինելը. «... վասն զի ըղձալի էր քեզ քան զոսկի եւ քան զարծաթ. վասն զի պատուիրանք Տեառն յոյս են եւ յոյս տան աչաց, եւ յայնմանէ երկիւղ սուրբ, որ մնայ յաւիտեան»⁵⁶⁶:

Պատմական բովանդակության տեսակետից հետաքրքրական է Պետրոս կաթողիկոսին ուղղված մի այլ նամակ՝ «Պատասխանի կաթողիկոսին յաղագս Գագկայ, որ ասէր թէ խորհին կորուսանել զքեզ» վերնագրով: Բովանդակությունից կարելի է ենթադրել, որ նամակը գրվել է Գագիկ արքայի՝ խաբեությամբ Զոնաստանում արգելափակվելուց հետո: Մագիստրոսը խորին ցավ է ապրում, որ չնայած իր այդքան ջանքերին՝ չի կարողացել կանխել Բագրատունիների հայոց պետականության կորուստը, և այդ կորստի բեռը ծանրացել է նաև նրա ուսերին: Սակայն այդ ժամանակ Պահլավունի իշխանը բախվել էր պատմաբաղադրական իրավիճակը լոջորեն գնահատելու փաստին, և վերջինս վճռում է նախաձեռնող լինել՝ իր կամքով Բջնիի բանալին հանձնելով Մոնոմախ կայսերը: Խնդիրն այն էր, որ Գագիկն արդեն հավատացել էր թագավորի երդումներին և գնացել նրա մոտ, իսկ վերջինս, ինչպես գրում է Արիստակես Լաստիվերցին, չէր մտաբերել ո՛չ երդումները, ո՛չ էլ խաչի միջնորդությունը, փակել էր նրան և պահանջել, որ իրեն տա Անին⁵⁶⁷: Այս հանգամանքներում է Մագիստրոսը շտապում Մոնոմախ կայսեր մոտ՝ իրավիճակը փրկելու և Գագիկին հետ բերելու նպատակով, սակայն իրադարձությունները մեզ հայտնի ձևով են զարգանում: Լաստիվերցի պատմիչն այս մասին գրում է. «Երբ այս խնդիրը երկարածգվեց, քաջ Վասակի որդի Գրիգորը, որ իմաստուն և աստվածաբանությանը հույժ քաջահմուտ մարդ էր, որի նմանը ոչ ոք չկար, վեր կացավ զնաց թագավորի մոտ: Երբ տեսավ, որ Գագիկին չեն թողնելու վերադառնա իր երկիրը, թագավորին ներկայանալով՝ հանձնեց նրան Բջնու բանալին ու իր հայրական բոլոր կալվածները և նրա կողմից մեծարվելով ստացավ մագիստրոսության պատիվ ու բնակության տեղ Միջագետքի սահմաններում գյուղեր ու քաղաքներ, գրով ու ոսկյա կնիքով հաստատված, որպես ազգեազգ հավիտենական ժառանգություն»⁵⁶⁸: Վարդան Արևելցին նշում է այն կալվածքների անունները, որոնք Մագիստրոսը հանձնել էր կայսերը. «Այդ ժամանակներում քաջ Վասակի որդի Գրիգորը Բջնին, Կայանը, Կայծոնը, որոնք իր ձեռքի տակ էին, տալիս է Մոնոմախին և փոխարենն ստանում է Միջագետքի դքսությունը»⁵⁶⁹:

Յայոց պետականությունն այլևս չկար և չկար Զովհաննես Սմբատի կտակի, Գագիկ արքայի անփորձության պատճառով, և որպեսզի երկինքը հիմնովին չփլուզվեր հայոց աշխարհի վրա, կարծում ենք՝ Մագիստրոսը փորձեց այդ կերպ փրկել դրությունը: Իհարկե, միևնույն ժամանակ հետաքրքրական է Պետրոս Գետադարձի նկատմամբ Գրիգոր Մագիստրոսի դրական վերաբերունքն այն պարագայում, երբ

⁵⁶⁶ Նույն տեղում, էջ 4:

⁵⁶⁷ Արիստակես Լաստիվերցի, Պատմություն, Երևան, 1971, էջ 36:

⁵⁶⁸ Նույն տեղում, էջ 36:

⁵⁶⁹ Վարդան Արևելցի, Տիեզերական պատմություն, էջ 142:

«Ամին բյուզանդական կայսերը հանձնել են Վեստ Սարգիսը և Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսը»⁵⁷⁰: Թղթի վերջին մասում նա պատմում է արտույտի մասին ժողովրդական առակը: Արտույտը փորձում էր զգուշությամբ մեջքի վրա պառկած ոտքերով պահել երկինքը՝ կանխելով վերջինիս փլուզումը երկրի վրա: Եվ երբ նրան ծաղրելով հարցնում են, թե ինչպես է իր ծնկներով երկինքը պահելու, թռչունը պատասխանում է՝ որքան կարողանում է, այդքան էլ պահում է: Մագիստրոսն իրեն համեմատում է այդ արտույտի հետ. «Արդ իմ ծղե ծնագոթս է. օգնական է սրբոյն Գրիգորի եւ Արամեան նահանգիս, զոր Երեմիաս ի Տեառնէ կոչէ յօգնականութիւն...»⁵⁷¹: Այստեղ ուշագրավ է մի ուրիշ հանգամանք ևս. Մագիստրոսը ստեղծված անօգնական դրույթան մեջ մեղադրում է հայրենիքը ծախողներին, և այդ վաճառքի պատճառով է, որ սեփական երկրից «... հալածական լեալ փախչիմք, Տեր արասցէ դատաստանս»⁵⁷²: Եվ առաջին հերթին հենց ինքը՝ Գագիկն է իբրև գերի կալանավորվել «հեռավոր աշխարհում»: «Այս վաճառքն,- գրում է Լաստիվերցին,- ինձ ավելի անմարդկային է թվում, քան Յուդայիսը, որովհետև այն ժամանակ, թեև վաճառվողը անարգանքի ենթարկվեց, բայց վաճառը գին եղավ ամբողջ աշխարհի փրկության... իսկ այստեղ՝ վաճառողը չափազանց տմարդի էր ու անգուրթ, որովհետև այսքան չարիքների պատճառ դարձավ, որովհետև այն այգին, որ տերը տնկեց և մեր Լուսավորիչը իր տասնհինգամյա քրտնաջան աշխատանքով մշակեց, ցանկապատը քանդելով ու աշտարակները կործանելով, դարձրեց օտարների ոտքի կոխան... Այս բոլորի լուրը թող տիրոջը հասնի, և նրա դատաստանը թող տերը տեսնի»⁵⁷³:

Մագիստրոսն անմիջապես Գագիկ 2-րդին ուղղված երկու թուղթ ունի՝ «Առ որդին Աշոտի պատասխանի, մինչ զհօրեն իւր գրեր բանս կեղերջականս» (թուղթ ՅԲ), «Պատասխանի թղթոյն Գագկայ որդւոյն Աշոտոյ, եկեալ վասն ոչինչ իրաց վայրապար զվնի կրօնաւորաց սակս պարտուց ինչ նոցա ի գաւառէն Տարօնոյ» (թուղթ ՅԳ): Թղթերն ամբողջական պատկերացում են տալիս Պահլավունի իշխանի և Գագիկ 2-րդի բարոյ ու անառողջ փոխհարաբերությունների մասին: Մագիստրոսն իր մտահոգությունն է հայտնում այն հարցի շուրջ, թե իր նկատմամբ հալածանքների ալիքը իրատեսական հիմքեր չունի, և խոհեմ արքան չէր կարող չըմբռնել այդպիսի առերևույթ մեղադրանքների անարդարացիությունն ու չար միտումները: Այնուամենայնիվ, տարակուսանքով, կեղծիքով և անօրեն խորհուրդներով չափտի կաշկանդել սեփական միտքը: Այսպիսի դիտողությունն ուղղված էր հենց Գագիկ արքային, և այս հիմնական գաղափարի շուրջ է տարածվում ՅԲ թղթի բովանդակությունը: Նամակից պարզ է դառնում, որ Գագիկ արքան սպառնացել է անիծել իրեն, ի պատասխան դրան, Մագիստրոսը գրում է, որ ինքը ոչ մի գաղտնի նենգության գիտակ չէ և արքայի՝ անիծելու սպառնալիքին կարող է միայն նրա համար աղոթելով արձագանքել. «... դու սպառնաս անիծանել, այլ ես աղօթել ի վերայ քո. զորս ոչ երբեք սխալեցի եւ ոչ սխալեմ...»⁵⁷⁴: Եվ ավելացնում է, որ եթե իրեն խռովարար է կարծում, թող տիրոջ առաջ ասի, որովհետև ինքն անմեղ է. «...գիւ՞րդ ճանաչես զիս՝ հալածելոցն հաւաքի՞չ կամ խռովութեան շիջուցի՞չ, եթէ ընդ խազմարարս խռովիչ, ասա՛ առաջի Տեառն»⁵⁷⁵: Այսպիսի անհաշտ ու հակասական մթնոլորտը տիրապետող է նաև Գագիկ 2-րդին գրված հաջորդ՝ ՅԳ թղթում, որի բովանդակությունից պարզ է դառնում, որ գրվել է այն ժամանակ, երբ արքան բանտարկված էր: Նամակի վերջին մասում արքային ցավեցնելու համար սուր շեշտերով Մագիստրոսը նշում է բոլոր այն տարածքները, որոնք Մոնոմախ կայսեր կողմից էր ստացել, և որոնց վրա իշխում էր, մինչդեռ Գագիկը

⁵⁷⁰ **Դյուլխանյան Ա.**, Ֆրանսիացի հայագետների (XIX-XX դարեր), էջ 183:

⁵⁷¹ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, էջ 13:

⁵⁷² Նույն տեղում:

⁵⁷³ **Արիստակես Լաստիվերցի**, Պատմություն, էջ 35:

⁵⁷⁴ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, էջ 210:

⁵⁷⁵ Նույն տեղում:

կորցրել էր իր իշխանությունը. «Ե՛կ տե՛ր իմ, Վասպուրականի եւ Տարօնոյ եւ Մանազկերտի, Արծիշոյ, Բերկրոյ, Միջագետաց տե՛ր եւ Մոնումախին մագիստրո՛ւս, վեստ եւ տուկ ի Խարբի որդուոյդ ի գանգատ գնա՛լչէ, մի՛ աւատայք: Բայց յմատուծոյ երկնչիմ յայն, յոր յուսամ, որում երկրպագեմ»⁵⁷⁶: Բայց և այնպէս, Մագիստրոսը պատրաստ է ներել արքային և աստծուց կյանք ու բարի միտք է խնդրում նրա համար: «... եւ ես ներեմ եւ աղաչեմ, որ ձեզ կեանք տայ եւ բարի միտս, ողջ լի՛ք»⁵⁷⁷:

Գագիկի բանտարկությունը Մագիստրոսը կապում է նրա անմտության և դրա հետևանքով «ոմանց» չար խրատների ու խորհուրդների կամակատարը դառնալու հետ և անկեղծորեն խոհեմ լինելու խորհուրդ է տալիս. «Տե՛ր իմ, աղե՛ գմտաւ ա՛ծ զքսութիւն ոմանց եւ զի չարն եւ ի վատթարագոյնս կողմ զհակամիտօղսն զքեզ խրատողացն...եւ ի բարձրագոյնն մակարդակ լեռան ձգեա՛ զքոյդ վեհական խոհեմութիւն: Եւ այսոքիկ նախուստն մինչ տակաւին ի քումն սեպհականի»⁵⁷⁸: «Ոմանց» ասելով՝ Մագիստրոսը նկատի ունի արքային իր դեմ տրամադրած Վեստ Սարգսին ու նրա կողմակիցներին: Արիստակես Լաստիվերցին իր աշխատության մեջ այս խնդրի մասին գրում է, որ Գագիկը Վահրամի և իրեն թագավորեցնող մյուս իշխանների խորհուրդը չլսեց, այլ ենթարկվելով նենգավոր Սարգսի սադրանքին՝ դուրս եկավ քաղաքից և կարթով բռնված մի ձկան նման կամ ծուղակն ընկած մի թռչունի պես անդառնալի ուղևորությամբ գնաց Հունաստան⁵⁷⁹: Վարդան Գրիգորյանն իր «Դար կորստյան» պատմավեպում գրում է, որ Անիի մեծամեծները «Գլխապատառ նետվեցին վեստ Սարգսի բացած կորստյան «պատվավոր» ուղին և խոսքները մեկ արած սկսեցին արքայի շուրջ հյուսել դավաճանության ոստայնը»⁵⁸⁰: Այստեղ պիտի ընդգծենք, որ ժամանակի պատմիչներից Սամվել Անեցին համակրանքով է խոսում Վեստ Սարգսի մասին՝ վերջինիս բերդաշինության և եկեղեցաշինության համար⁵⁸¹: Սամվել Անեցու և նրան շարունակողների «ժամանակագրություն»-ում Գագիկի՝ Կոստանդնուպոլիս գնալու հարցում շեշտվում է նաև Գրիգոր Մագիստրոսի միջամտությունը. «Տեր Պետրոս եւ ազատ Սարգիս եւ Գրիգոր Բջնեցին նենգեցին զԳագիկ եւ զԱնի ետուն ի կայսրն Յունաց, վասն որոյ եյին ի բռնիկ աշխարհէն իւրեանց՝ տեր Պետրոս եւ Գրիգոր՝ Վասակայ որդին, Գագիկ եւ այլք իշխանք Հայոց եւ եկին ի Հռոմս»⁵⁸²: Այս նույն դիրքորոշումը տեսնում ենք նաև 17-րդ դարի ժամանակագիր Դավիթ Բաղիշեցու մոտ, նա գրում է, որ հույներն իրենց սովորության համաձայն խաբեությամբ իրենց մոտ են

⁵⁷⁶ Նույն տեղում, էջ 213:

⁵⁷⁷ Նույն տեղում:

⁵⁷⁸ Նույն տեղում, էջ 212:

⁵⁷⁹ Արիստակես Լաստիվերցի, Պատմություն, էջ 36:

⁵⁸⁰ Գրիգորյան Վ., Դար կորստյան, էջ 153:

⁵⁸¹ «Մեծապատիւ Վեստն Սարգիս, զկի բազում շինուածոց, բերդից և եկեղեցեաց զիրաշայի վանքն զխցկունս շինեաց, պայծառ պասկաւ զարդարեալ սուրբ քաւարանան, որ ճանաչի անուն Սուրբ Սարգիս: Նաև զՃառաքար վանքն բերդ արարեալ պարսպեալ հաստահեղոյս կրով, բրգունս ձուլածոյս, յորում և ընդ սրբոյ խորանարդ տաճարին կանգնելոյ յառնուն սուրբ Գեորգա, շինէ Բ (2) այլ յարակիցս զմբեթաւորս, զսուրբ Յովաննես և Սուրբ Սեթենոս» (տե՛ս Սամուէլ Անեցի և շարունակողներ, ժամանակագրութիւն, էջ 183):

⁵⁸² Սամուէլ Անեցի և շարունակողներ, ժամանակագրութիւն, էջ 187: Կարեն Մաթևոսյանը գրքի «Ծանոթագրություններ» բաժնում գրում է, որ թեև ժամանակագրության վարարչապատյան հրատարակությունից օգտվողներն այս վկայությունը համարել են Սամվել Անեցունը, սակայն այն հավելում է՝ իրագեկ մեկի կողմից արված (տե՛ս Սամուէլ Անեցի և շարունակողներ, ժամանակագրութիւն, էջ 395):

Սամվել Անեցու ժամանակագրության վերահրատարակության մեջ «ժամանակագրության լրացումներն ու հավելումները» բաժնում հիշյալ փաստի վերաբերյալ ասվում է, որ հնագույն ձեռագրերից ոչ մեկը չունի նման տեղեկություն, և խնդիրն այն չէ, թե հիշատակությունն ինչ չափով է իրականությանը համապատասխանում, պարզապես այն չի պատկանում Սամվել Անեցու գրչին (տե՛ս Սամուէլ Անեցի և շարունակողներ, ժամանակագրութիւն, էջ 34):

կանչում Գագիկին «ի սադրելոյ իշխանացն Սարգսի եւ Գրիգոր Բճնեցոյն արգելին զթագաւորն ի կղզին Աղթամար...»⁵⁸³: Իսկ Մատթեոս Ուռհայեցին իր ժամանակագրության մեջ շեշտում է միայն Վեստ Սարգսի անունը՝ նրան անվանելով Նենգավոր, որը այլ ազատների հետ քաջալերում է արքային գնալ Մոնումախի մոտ⁵⁸⁴: Վիկտոր Լանգուան նույնպես կարծում է, որ «Գրիգոր Մագիստրոսը չի եղել Անին բյուզանդացիներին հանձնողների մեջ և չի եղել դավաճան»⁵⁸⁵: Սմբատ պատմիչն այս մասին գրում է, որ անօրէն Սարգիսը, որն այդ ժամանակ Պարսկաստանի արևելքում էր, Մոնումախ կայսերը խորհուրդ է տալիս, որ Գագիկին «պատճառաւոր սիրոյ» կանչի Կ. Պոլիս և բաց չթողնի, քանի դեռ Անին չի վերցրել նրանից, և հենց ինքն էլ իր համախոհների հետ արքային համոզում է գնալ՝ միջնորդ բերելով տեր Պետրոսին. «Եւ կացուցին միջնորդ գտեր Պետրոս, և բերեալ զսուրբ խորհուրդն, և թացեալ անդ զգրիչն, և արարին սոսկալի երդմունս յաւուր յայնմիկ: Եւ յայնժամ Գագիկ անկասկած ելեալ գնաց ի Կոստանդինուպօլիս»⁵⁸⁶: Սամվել Անեցու և Դավիթ Բաղիշեցու ժամանակագրություններում Գրիգոր Բջնեցու հիշատակումը վիճելի է: Ոչ մի պարագայում չէր կարող Մագիստրոսը համախոհ լինել Վեստ Սարգսի հետ, այն էլ Գագիկին Կ.Պոլիս ուղարկելու, Անիի հայոց պետականության հիմքերը խարխուլելու հարցում: Պատմաբան Բարթիկյանը, խորհրդածելով «Գրիգոր Մագիստրոսի քաղաքական կողմնորոշման հարցի շուրջ»⁵⁸⁷, այն տեսակետն է հայտնում, որ Մագիստրոսի բազմաթիվ թղթեր անսպիսի հայրենասիրությամբ են տոգորված և ընթերցելով դրանք՝ մեր առաջ պատկերանում է մի անձնավորություն, որին ծայրաստիճան մտահոգում է հայրենիքի ճակատագիրը, նրա ապագան⁵⁸⁸: Չմոռանալով, որ Գրիգոր Մագիստրոսը «...մեծ խոհեմությամբ ջանք էր թափում ամրապնդել Հայաստանի թագավորական գահը և խնդրում աստծուն, որ իրեն ու Բագրատունյաց տոհմին նեցուկ կանգնի»⁵⁸⁹ և Վեստ Սարգսի դեմ դուրս գալով՝ կարողացել է կանխել վերջինիս կողմից հայոց գահին տիրանալը՝ թագավորեցնելով գահի օրինական ժառանգին՝ Գագիկ 2-րդին: Այս մասին հիշատակում են Արիստակես Լաստիվերցին⁵⁹⁰, Մատթեոս Ուռհայեցին⁵⁹¹, Սմբատ պատմիչը⁵⁹², միայն Վարդան Արևելցին է, որ Գագիկին թագավորեցնողների մասին չի խոսում. «Քանի որ չորս հարյուր իննսուներեք թվին մեռան Հովհաննեսն ու Աշոտը, թագը տվեցին Աշոտի որդի

⁵⁸³ Մակր ժամանակագրություններ, XIII-XVIII դդ. հ.2, Երևան, 1956, էջ 339:

⁵⁸⁴ **Մատթեոս Ուռհայեցի**, ժամանակագրություն, էջ 104:

⁵⁸⁵ **Դուրլանյան Ա.**, Ֆրանսիացի հայագետներ (XIX-XX դարեր), էջ 162:

⁵⁸⁶ **Սմբատ Սպարապետ**, Մատենագրութիւնք Նախնեաց, էջ 40:

⁵⁸⁷ Պատմաբան Հրաչ Բարթիկյանի հոդվածի խորագիրն է (տե՛ս Բարթիկյան Հրաչ Մ., Հայ-բյուզանդական հետազոտություններ, հատոր Ա, Երևան, 2002, էջ 265-274):

⁵⁸⁸ **Բարթիկյան Հրաչ Մ.**, Հայ-բյուզանդական հետազոտություններ, հատոր Ա, էջ 269:

⁵⁸⁹ **Մատթեոս Ուռհայեցի**, ժամանակագրություն, էջ 58:

⁵⁹⁰ «Բայց Վահրամը, որը մի հզոր, անվանի, բարեպաշտ ու վեհ մարդ էր, այնպես որ ոչ ոք չկար նրան հավասար, իր ազգակիցներով, որդիներով ու եղբորորդիներով հանդերձ, թվով մոտ երեսուն իշխաններ, չմիաբանվեցին նրա հետ, այլ հրավիրելով, այլ հրավիրելով իրենց մոտ Աշոտի որդի Գագիկին՝ թագավորեցրին իրենց վրա և հնարամտորեն քաղաք բերին» (տե՛ս **Արիստակես Լաստիվերցի**, Պատմություն, էջ 32):

⁵⁹¹ «Հայոց բոլոր Նախարարները, հավաքվելով տեր Պետրոս հայրապետի մոտ, սուրբ Հոգու շնորհիվ և ազգությամբ հայկազնյան, Պահլավունիների տոհմին պատկանող, իր Նախահոր անունով Գրիգոր կոչվող և սուրբ Գրիգորի ազգից սերող մեծ իշխանի հրամանով, Գագիկին օծեցին համայն Հայաստանի թագավոր» (տե՛ս **Մատթեոս Ուռհայեցի**, ժամանակագրություն, էջ 58):

⁵⁹² «...և ժողովեցան իշխանքն Հայոց, հրամանաւ մեծին Գրիգորի, որդւոյ Վասակայ Պահլաւունոյ, և գնացեալ առ սուրբ հայրապետն տեր Պետրոս՝ օծին զԳագիկ թագաւոր ի վերայ տանն Հայոց» (տե՛ս **Սմբատ Սպարապետ**, Մատենագրութիւնք Նախնեաց, էջ 36-37):

Գագիկին»⁵⁹³: Իսկ Սամվել Անեցին, խոսելով արքայի թագադրման մասին, չի նշում Բջնեցու անունը⁵⁹⁴: Չնայած Վեստ Սարգսի՝ Շիրակի ու շրջակա գավառների վրա թագավորելու մտադրությանը, Յովհաննեսի տան ամբողջ գանձերը վերցնելուն⁵⁹⁵ և այլ բացահայտ դավադիր քայլերին՝ Գագիկ արքան շարունակում էր վստահել նրան՝ փոխարենը մեղադրելով ու հալածական վերաբերմունք դրսևորելով Գրիգոր Մագիստրոսի նկատմամբ, իսկ վերջինս չէր դադարում զգուշացնել, որ իրեն մեղադրելով՝ Գագիկ երկրորդը մեծ մեղք է գործում. չգիտե՞ր արքան, որ ինքը երկնչում է Աստծուց. «եւ ո՛չ գիտես, եթէ երնչիմ յԱստուծոյ, տակաւին խոցոտես զիս եւ ոչ երկնչիս յԱստուծոյ ամենակալէն այն, որ նստին ի քերօքես»⁵⁹⁶: Թեև ժամանակի պատմիչները Գագիկ արքայի ու Գրիգոր Մագիստրոսի միջև տարածայնությունների մասին լռում են, բայց այդպիսի փոխհարաբերությունների մասին հաղորդում են Մագիստրոսի նամակները:

Իր նկատմամբ հալածանքների շրջանում Մագիստրոսը գրել է նամակներ նաև Սարգիս վարդապետին: Դրանցից մեկն ունի հետևյալ խորագիրը՝ «Ամ վարդապետն Սարգիս ի ժամանակի հալածանաց զրեաց ի մայրաքաղաքն Անի» (թուղթ ԺԸ): Իրավիճակը, որում հայտնվել էր ինքը, Մագիստրոսը գնահատում էր որպես մի «խարդալանաժողովրդի» լի փորձություն, որն իրեն տարակուսանքի էր մատնել, բայց «ակն ունելով» միայն Աստծուն՝ Մագիստրոսն իրեն հալածող կարճամիտների չարությունից ու ատելությունից ծնված անարգանքներից, խորամանկություններից և անչափելի տառապանքներից դառնացած շուտափույթ օգնություն և փրկություն է ինդրում. «...արի՛ ՏԷ՛ր օգնեա՛ր ինձ, զարթի՛ր, ընդէ՛ր ննջես, եւ ա՛ն զգէն զասպար քո եւ արի՛ յօգնել ինձ»⁵⁹⁷:

Մագիստրոսը հույս է հայտնում, որ արդարը չի արհամարհվի և Աստված կլսի իրեն, որովհետև ինքն աղքատ ու տնանկ, և իր հանդեպ անիրավ են եղել. «...խոնարհեցո՛ր ՏԷ՛ր զունկն քո եւ լո՛ւր ինձ, զի աղքատ եւ տնանկ եմ ես...մի՛ մատներ զիս ի ցանկութիւն մեղաւորաց խորհելոց վասն իմ տարապարտ հարկանել զիս. եւ մի՛ բարձրացիւն խորհուրդք նոցա»⁵⁹⁸:

Այսպիսով՝ Մագիստրոսը Սարգիս վարդապետին բացատրում է, որ իր թշնամիների անտեղի հալածանքները վիշտ են պատճառում իրեն, և ինքը մեղմում է այդ վշտի մեծությունը աստվածային խոսքի միջոցով, որը «դիւրացուցանաժող» և «զօրացուցանաժող» է նրա համար, ինչպես ջուրը՝ անապատ հողի կամ «որպես եղջերու զի փափագէ աղբերս ջուրց»⁵⁹⁹:

Ոչ միայն պատմական իրադարձությունների, այլև գրական ժանրի տեսակետից խիստ ուշագրավ է Սարգիս վարդապետին ուղղված Գրիգոր Մագիստրոսի ԺԹ թուղթը՝ «Պատասխանի Սարգիս վարդապետի եւ ողբ ի վերայ Արամեանս նահանգի»: Դրանում կան հատվածներ, որոնք ողբի ժանրի յուրահատուկ դրսևորումներ են: Նամակը հավանաբար գրվել է այն ժամանակ, երբ Անիի պետականությունը կորստի շեմին էր և դրանում Մագիստրոսը մեղադրում էր Գագիկին, որը ոչինչ չէր փորձում անել այժոռը պահելու համար, որովհետև ավելի հաճախ ականջալուր է եղել ստին, իսկ «ստուփիւնը»

⁵⁹³ **Վարդան Արևելցի**, Տիեզերական պատմություն, էջ 141:

⁵⁹⁴ «Արդ յետ մահուանն Սմբատայ որ և Յովհաննեսն, միաբանեալ ազատագունդ զաւրացն և իշխանացն, յաւետ ևս պատրիարզին տեսաւ Պետրոսի. ժողովեցան առ դրունս մեծափառ Կաթողիկէին՝ ի մայրաքաղաքս յԱնի, և հաստատեն զԳագիկ զեղբաւորդին Յովանիսի, թագաւոր ի վերայ ինքեանց ի տեղի հաւրեղբայր իւրոյ...» (տե՛ս **Սամուէլ Անեցի և շարունակողներ**, ժամանակագրութիւն, էջ 186):

⁵⁹⁵ **Արիստակես Լաստիվերցի**, Պատմություն, էջ 32:

⁵⁹⁶ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, էջ 212-213:

⁵⁹⁷ Նույն տեղում, էջ 53:

⁵⁹⁸ Նույն տեղում, էջ 54:

⁵⁹⁹ Նույն տեղում:

Բազրատունյաց թագավորության վերջին ողբերգական շրջանում ընդարձակ սահմաններ ուներ. «...բանզի այժմ լռեալ դարդարեալ է ճշմարտութեանն ճանապարհի եւ ստութեանն ընդարձակեալ հանդես, որում ոչ հաւանիմ»⁶⁰⁰, բայց որին «զմանկան խակութեան» պատճառով հավան է մի ամբողջ թագավորության զուխը՝ Գագիկ արքան. «Արդ այսմ չարեաց դարծեալ հաւանեալ դա, որ երբեմն ուխտեաց Տեանն Աստուծոյ այնմ, որ նստինի քրովբես, զատելիսն Նորա ատել եւ զսիրելիսն սիրել եւ այժմ եթէ ոչ դարծցի դա ի չարեաց, զոր վերստին ստացաւ, դարծեալ ներեսցո՞ւք արդեօք, քաջ գիտեմ. եթէ ոչ»⁶⁰¹:

Եվ ահա ողբի ժանրին բնորոշ օրինակաչափությամբ Մագիստրոսը հիշատակում է հայոց աշխարհի անցյալի բոլոր նահապետներին, որոնցից ոմանք թեպետ «...անարի եւ անզոր զոյ, սակայն տիրապետեալ տանս Թորգոմեան, պահելով զաթոռն»⁶⁰²: Այսպիսի մտածությամբ Մագիստրոսը ողբում է Արամյան նահանգի անփարատելի դրության համար. ո՛ր էն Հաբեթը, հայկյան հանդեսը, Արամյան արմատի մեծությունը, Արամ Արամյան նահապետը, Վաղարշակը՝ «քաջ ի քաջացն Բախլայ», Արշակն ու Արտաշեսը, Տիգրանն ու Արտավազը, Արշամն ու Աբգարը, Սանատրուկն ու Երվանդը, Արտաշեսն ու «միւս Արտաւազը», Տիգրանը, Վաղարշը, Խոսրովը. «ո՛ր մերն Տրդատ, Խոսրով, Տիրան եւ Տիգրան, Արշակ, Վարազդատ, Արշակ եւ վերջին Վաղարշակ»⁶⁰³:

Այսպիսով՝ Պահլավունի իշխանի մեծագույն բարկությունը ծնունդ է առնում հիացման արժանի անցյալի և իր ժամանակի այն դառը կենցաղի հակադրությունից, որում, ինչպես ինքն է ասում, անկենցաղների պես են ապրում. «Զանզի զի՞նչ օգուտ մեզ երկարութիւն ամաց, եւ մեծագոյն բարկութիւնս եւ զտառապանս կրել եւ տեսանել եւ ի վերայ յոթունց առնով ողբս եւ զնոցայն ցաւակցելւսն զի իմ է բոլորիցն բեկումն»⁶⁰⁴:

Սարգիս վարդապետին Մագիստրոսը շատ բարձր է գնահատում, համարում է Նրան հզոր «պուլետիկոսական մատենագրութեան» մեջ, իսկ թղթերից մեկում գրում է՝ «...եւ հաւանիմ քեզ, որ բժիշկդ ես հոգւոց մերձ ելոյ ի ծնունդս»⁶⁰⁵: Նա սրբազան վարդապետին ուղղել է մի պատասխան նամակ («Պատասխանի Սարգսի վարդապետին») (թուղթ Ի)՝ հավանաբար Գագիկի գահակալության վերջին շրջանում, որում հայտնում է, որ գնացել է Ամբերդ նրան տեսնելու՝ «առաքեալ ի մանկամիտ արքայե»⁶⁰⁶: Եվ բացատրում է, որ ինքը արքային մանուկ է ասում այն պատճառով, որ վերջինս իմաստուն չէ, այլ իմաստունների կամքը կատարող. «Մանուկ ասելով Հոգին բարբառի ի ձեռն իմաստոնոյն. վա՛յ քեզ քաղաք. վասն զի թագաւոր քո մանուկ է. բաւական է բանդ»⁶⁰⁷:

Թղթում Մագիստրոսը խոսում է այն մասին, որ չնայած Սարգիս վարդապետը իրեն գրել էր, թե մեր արքան դեպի լավն է գալիս և այդպես գործերը խակության կամ անիմաստության նշան չի կարող լինել, և որ ի վերջո նա հռետորական կրթությամբ է զարգացել, բայց այնուամենայնիվ, Գրիգոր Պահլավունին այն համոզմանն է, որ Արամյան աշխարհի ավերածությունն անխուսափելի է, և պատճառը մեր գործած մեղքերն են և Աստուծու զայրույթն ու սրտմտությունը. «...բայց պատճառ աւերածոյ

⁶⁰⁰ Նույն տեղում, էջ 62:

⁶⁰¹ Նույն տեղում, էջ 63:

⁶⁰² Նույն տեղում, էջ 61:

⁶⁰³ Նույն տեղում, էջ 59-61:

⁶⁰⁴ Նույն տեղում:

⁶⁰⁵ Այս բնորոշումը Սարգիս վարդապետին ուղղված ԻԲ թղթում է, որը գրվել է այն ժամանակ, երբ վարդապետը եղել է Սևանում, իսկ Մագիստրոսը՝ Տարոնում: Նամակի խորագիրն է՝ «Առ վարդապետն Սարգիս առաջնորդ ուխտին Սևանայ, բանզի գրեալ էր Գագիկ առ վարդապետս այս, եթէ եկեսցես առ իս և ի միասին զրոց պարապեսցուք»:

⁶⁰⁶ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, էջ 64:

⁶⁰⁷ Նույն տեղում: Գրիգոր Մագիստրոսն այս միտքը վերցրել է Ժողովողից. «Վա՛յ քեզ, քաղա՛ք, որ թագաւորդ մանուկ է...» (10, 16):

աշխարհիս մեր ըստ մեղաց մերոց պատահեաց մեզ, քանզի մեղաք Տեառն Աստուծոյ մերոյ»⁶⁰⁸: Ինչ վերաբերում է Սարգիս վարդապետի ընդգծած մտքին՝ արքայի կրթված լինելուն, Սամվել Անեցիին իր ժամանակագրության մեջ գրում է Գագիկի մասին՝ «...սա, զի ի մանկութենէ ընդ դպրութեան գրոց վարժեալ էր, ի Նոսին զբաւանոյր եւ ի տերութեանն աւուրս...»⁶⁰⁹, կամ ինչպէս Մ. Ուռնայեցիին է գրում՝ նա իմաստասիրական շրջաններում անպարտելի էր⁶¹⁰, սակայն այդպիսի պատերազմական իրավիճակը պահանջում էր քաղաքական կամք ու արիություն դրսևորելու ունակություն, բայց Գագիկը «...ո՛չ պատերազմական արութեանց ջանայր, որով վարի իշխանութիւնն, մանաւանդ զի առ այնու ժամանական աւելի իմն զդէպ էր քաջանալ...»⁶¹¹, այդպիսի պայմաններում հույները նրան «առ իւրեանս կոչեցին խաբկանաւք. յաւետ եւս ի սադրելոյ իշխանացն, որք երդմամբ հաստատեցին պահել զիշխանութիւն Նորա աննենգ ի վերայ իւրեանց, եւ ոչ կացին յուխտին Տեառն...»⁶¹²:

Գրիգոր Մագիստրոսի՝ Սարգիս վարդապետին ուղղած մի ուրիշ թղթի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ենթադրելու, որ գրվել է այն ժամանակ, երբ Գագիկ արքան այլևս չէր տիրապետում Բագրատունյաց հայոց գահին, իսկ Գրիգորն արդեն մագիստրոս էր և քյուզանդական կայսեր կողմից նշանակվել էր կուսակալ Միջագետքում:

Այսպէս՝ Սարգիս վարդապետին ուղղված ԻԱ պատասխան նամակում («Առ վարդապետն Սարգիս») Մագիստրոսը գրում է, որ ինքը երբեք դանդաղկոտ, չարակն ու ապաշնորհ չի եղել «առ ընկերս եւ բարուք ծառայակիցս», ամբողջ Հաբեթյան նահանգն է վկա, թե ինքը ինչպիսի գործառնություն է իրականացրել Տարոն գավառում և իր տկար ձեռքով ինչպիսի բարձրության է հասցրել նահանգը. «...աղէ՛ հարցի՛ր ընդ բոլոր Յաբեթեան նահանգի, զի՛նչ յաւուրս յայտսիկ ի բոլոր տանս Մարդպետական եղեալ գործառնութիւնս՝ ի քաղաքս եւ ի դեղեակս, յաւանս եւ ի գիւղս եւ ի պատս, ի բոլոր տնօրինական առաջարկութիւնս կամ ի հարաւային բնութենէն խաղաղանալս, զի՛նչ եւ ի Միջագետս եւ կամ ո՛րպիսի պատուասիրութիւնս, մանաւանդ եթէ եւ բարձրութիւն մերոյս նահանգի տեսս ի ձեռն իմոյ տկարութեանս»⁶¹³:

Այնուհետև Մագիստրոսը խոսում է իր կատարած թարգմանական աշխատանքների մասին, «վասնզի ոչ ենք երբեք դադարեալ ի թարգմանութենէ եւս» և թարգմանել է այն բազում մատյանները, որոնց հայերեն թարգմանության օրինակներ չկային. «...գերկուս մատեանսն Պղատոնի, զՏիմեոսի տրամաբանութեանն եւ զՓեդոկլի, յորս բոլոր ճառնն նախագիտականին այն պարփակեալ կայ»⁶¹⁴, բացի սրանցից նաև այլ գործեր, որոնք փիլիսոփայական բնույթ ունեն, և որոնց հայերեն թարգմանությունները կային. «...բայց եւ գտեալ մեր իսկ ի հայ լեզու գրեալ թարգմանչացն՝ զգիրս Ողոմպիոդորոսի, զոր Դաւիթ յիշատակէ, կարի յոյժ սքանչելի եւ հրաշալի բանաստեղծութիւնս մակաւասար բոլոր իմաստասիրական բանից. գտեալ եմ եւ զԿալիմաքոսի եւ զԱնդռոսիկեայն ի հայ լեզու. բայց եւ զերկրաչափական զեվկլիդոսին սկսայ թարգմանել...»⁶¹⁵:

Ըստ Գրիգոր Մագիստրոսի նամակների՝ Բագրատունիների պետականության կորուստը Գագիկ Երկրորդի դյուրահավատության ու անփորձ լինելու պատճառով էր, միաժամանակ Վեստ Սարգսի ու նրան համակիր նախարարների՝ կենտրոնաձիգ պետությանը չենթարկվելու և դավաճանության դիմելու արատավոր վարքագծի

⁶⁰⁸ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, էջ 64:

⁶⁰⁹ **Սամուէլ Անեցի և շարունակողներ**, ժամանակագրութիւն, էջ 186:

⁶¹⁰ **Մատթեոս Ուռնայեցի**, ժամանակագրութիւն, էջ 58:

⁶¹¹ Նույն տեղում:

⁶¹² Նույն տեղում:

⁶¹³ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, էջ 65:

⁶¹⁴ Նույն տեղում, էջ 66:

⁶¹⁵ Նույն տեղում:

հետևանքն էր, որը Գրիգոր Մագիստրոսի համար դարձել էր մեծագույն մտահոգության և ազգային վշտի պատճառ: Այնուամենայնիվ, Գրիգոր Մագիստրոսի՝ պատմական բովանդակությունն ունեցող թղթերի ուսումնասիրության արդյունքում գալիս ենք հետևության, որ դրանցում Բագրատունյաց թագավորության անկման ոչ բոլոր պատճառներն են արձարծված, հետևաբար խնդրո առարկա թղթերը դրանց բացահայտմանն օժանդակող արժեքավոր սկզբնաղբյուրներից են:

GRIGOR MAGISTROS' LETTERS ON THE ARMENIAN KINGDOM OF THE BAGRATIDS

HASMIK HOVSEPYAN

*SNCO “Secondary School of Artashar” of the Armavir Province of RA,
PhD student of the Chair of Ancient and Medieval Armenian Literature and
Methods of its Teaching of the ASPU after K. Abovian
Yerevan, Republic of Armenia (RA).*

The aim of the study is to clarify and substantiate the reasons for the fall of the Armenian Kingdom of Bagratids, according to the epistles of Grigor Magistros.

The subject of the research is the presentation of valuable in terms of assessing the historical events of the last period of the Ani State, by analyzing the epistles of Grigor Magistros, his interesting commentaries on internal and external political contradictions.

The study was carried out by the following methods: comparison, analysis, abstraction, synthesis, deduction.

As a result of the study, we came to the following conclusion: according to the epistles of Grigor Magistros, the inexperience of Gagik II and the circumstance of insubordination to the centripetal state of Vest Sarkis, caused the fall of the Ani State.

Despite the obvious treacherous steps of Vest Sarkis, the credulous king continued to trust him, thus embarking on the path of fall, and instead pursued Prince Pahlavuni, who, coming out against Vest Sarkis, prevented the latter from seizing the throne, raising Gagik II to royalty.

Key words: *Armenian Kingdom of Bagratids, Armenian State, Gagik II, Grigor Magistros, historical epistles, Vest Sarkis, treachery, persecution, conquered State.*

ПИСЬМА ГРИГОРА МАГИСТРОСА ОБ АРМЯНСКОМ ЦАРСТВЕ БАГРАТИДОВ

АСМИК ОВСЕПЯН

*ГНКО «Средняя школа Арташара» Армавирской области РА,
Аспирант кафедры древней и средневековой армянской литературы и
методики ее преподавания АГПУ им. Х. Абовяна,
г.Ереван, Республика Армения*

Целью исследования является выяснение и обоснование причин падения армянского царства Багратидов по письмам Григора Магистроса.

Предметом исследования является представление, посредством анализа писем Григора Магистроса, ценных с точки зрения оценки исторических событий последнего

периода Анийского государства, его интересных комментариев о внутренних и внешних политических противоречиях.

Исследование было осуществлено методами сравнения, анализа, абстрагирования, синтеза, дедукции.

В результате исследования мы пришли к следующему выводу: согласно письмам Григора Магистроса, причиной гибели Анийского государства стала неопытность Гагика II, обстоятельство неподчинения центростремительному государству князя Вест-Саркиса. Несмотря на очевидные предательские шаги Вест-Саркиса, легковверный царь продолжал доверять ему, вступив таким образом на путь гибели, а взамен преследовал принца Пахлавуня, который, выйдя против Вест-Саркиса, предотвратил овладение трона последним, возведя на царство Гагика II.

Ключевые слова: *Армянское царство Багратидов, армянское государство, Гагик II, Григор Магистрос, исторические письма, Вест-Саркис, предательство, преследования, завоеванное государство.*